

UDC 2:340.12:342.724

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.2.44>**Tatarczuk Marek,***Magister, radca prawny**orcid.org/0000-0001-8747-3529**r.pr.tatarczuk@gmail.com*

WOLNOŚĆ RELIGIJNA JAKO PRAWO CZŁOWIEKA: UJĘCIE FILOZOFICZNO-PRAWNO-TERMINOLOGICZNE

Artykuł pt. „Wolność religijna jako prawo człowieka: ujęcie filozoficzno-prawno-terminologiczne” stanowi wieloaspektową analizę specyfiki jednego z fundamentalnych i przyrodzonych praw człowieka. Głównym celem pracy jest refleksja nad wielowymiarowością pojęcia wolności religijnej, uwzględniająca jego filozoficzne, prawne, terminologiczne oraz kulturowe aspekty. Autor podejmuje próbę pogłębionego zdefiniowania i usytuowania tej wolności w ramach uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka, wychodząc poza klasyczny podział na wolność wyznania i wolność od religii, na rzecz szerszej koncepcji obejmującej sferę przekonań światopoglądowych, tradycji i tożsamości. W części teoretycznej artykuł rekonstruuje podstawy aksjologiczne i doktrynalne praw człowieka, podkreślając przyrodzony, powszechny i niezbywalny charakter wolności religijnej. Szczególna uwaga zostaje poświęcona złożonym relacjom między wolnością religijną a innymi prawami oraz dobrami chronionymi, co rodzi konieczność ciągłego poszukiwania proporcjonalnej równowagi. Kluczową osią analizy jest dogłębne omówienie trzech wymiarów wolności religijnej: podmiotowego, temporalnego i przedmiotowego. W zakresie temporalnym autor podejmuje innowacyjną i kontrowersyjną refleksję, argumentując, że w świetle określonych przekonań wolność ta może mieć zastosowanie od momentu poczęcia (realizowana zastępczo przez rodziców), a jej emanacją jest także odpowiednie postępowanie z ciałem po śmierci. Ta perspektywa ukazuje ewolucyjny i fazowy charakter korzystania z tego prawa w cyklu życia jednostki. W artykule podkreślona została również kluczowa rola państwa i mechanizmów ochrony. Autor wskazuje, że zadaniem państwa nie jest ustanawianie tej wolności, lecz jej skuteczna ochrona i gwarantowanie za pomocą systemu środków prawnych oraz instytucjonalnych. Konieczność jej artikulacji w prawie stanowionym wynika z pragmatyzmu i ułatwia efektywną ochronę. Artykuł zwraca także uwagę na społeczny wymiar wolności religijnej jako elementu zapobiegającego konfliktom oraz fundamentalnego warunku pokojowego współistnienia w pluralistycznym społeczeństwie. Podsumowując, praca oferuje całościowe, teoretyczno-prawne ujęcie wolności religijnej, ukazując ją jako dynamiczne, złożone i nieustannie ewoluujące prawo, którego ochrona wymaga ciągłego dialogu i elastycznego podejścia prawodawcy.

Słowa kluczowe: wolność religijna, prawa człowieka, wolność sumienia, zakres temporalny, ochrona prawna, przekonania światopoglądowe.

Tatarczuk Marek,*Master of Laws, Attorney-at-law**orcid.org/0000-0001-8747-3529**r.pr.tatarczuk@gmail.com*

RELIGIOUS FREEDOM AS A HUMAN RIGHT: A PHILOSOPHICAL-LEGAL-TERMINOLOGICAL PERSPECTIVE

The article entitled "Religious Freedom as a Human Right: A Philosophical-Legal-Terminological Perspective" provides a multifaceted analysis of the specificity of one of the fundamental and inherent human rights. The main aim of the study is to reflect on the multidimensional nature of the concept of religious freedom, taking into account its philosophical, legal, terminological, and cultural aspects. The author attempts a profound definition and contextualization of this freedom within the universal system of human rights protection, moving beyond the classical division into freedom of religion and freedom from religion, towards a broader concept encompassing

© Tatarczuk M., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the sphere of worldview beliefs, traditions, and identity. In the theoretical part, the article reconstructs the axiological and doctrinal foundations of human rights, emphasizing the inherent, universal, and inalienable nature of religious freedom. Particular attention is paid to the complex relationships between religious freedom and other rights and protected interests, which necessitates a continuous search for a proportional balance. A key axis of the analysis is an in-depth discussion of the three dimensions of religious freedom: subjective, temporal, and objective. In the temporal dimension, the author undertakes an innovative and controversial reflection, arguing that, in light of specific beliefs, this freedom may apply from the moment of conception (exercised vicariously by parents), and its emanation also includes appropriate treatment of the body after death. This perspective reveals the evolutionary and phased nature of exercising this right throughout an individual's life cycle. The article also highlights the crucial role of the state and protection mechanisms. The author points out that the state's task is not to establish this freedom, but to effectively protect and guarantee it through a system of legal and institutional measures. The necessity of its articulation in statutory law stems from pragmatism and facilitates effective protection. The article also draws attention to the social dimension of religious freedom as an element preventing conflicts and a fundamental condition for peaceful coexistence in a pluralistic society. In summary, the work offers a comprehensive, theoretical-legal perspective on religious freedom, presenting it as a dynamic, complex, and constantly evolving right, the protection of which requires continuous dialogue and a flexible approach by the legislator.

Key words: religious freedom, human rights, freedom of conscience, temporal scope, legal protection, worldview beliefs.

Татарчук Марек,
Магістр права, адвокат
orcid.org/0000-0001-8747-3529
r.pr.tatarczuk@gmail.com

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА ЯК ПРАВО ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Стаття під назвою «Релігійна свобода як право людини: філософсько-правово-термінологічний підхід» представляє багатоаспектний аналіз специфіки одного з фундаментальних і притаманних людині прав. Основною метою дослідження є осмислення багатовимірності поняття релігійної свободи з урахуванням його філософських, правових, термінологічних та культурних аспектів. Автор робить спробу глибокого визначення та контекстуалізації цієї свободи в рамках універсальної системи захисту прав людини, виходячи за межі класичного поділу на свободу віросповідання та свободу від релігії на користь ширшої концепції, що охоплює сферу світоглядних переконань, традицій та ідентичності. У теоретичній частині стаття реконструює аксіологічні та доктринальні засади прав людини, наголошуючи на притаманному, універсальному та невід'ємному характері релігійної свободи. Особливу увагу приділено складним взаємозв'язкам між релігійною свободою та іншими правами та захищеними інтересами, що зумовлює необхідність постійного пошуку пропорційного балансу. Ключовою віссю аналізу є поглиблений розгляд трьох вимірів релігійної свободи: суб'єктного, темпорального та предметного. У темпоральному вимірі автор вдається до інноваційної та дискусійної рефлексії, стверджуючи, що згідно з певними переконаннями ця свобода може застосовуватися з моменту зачаття (здійснюється представницьки батьками), а її виявом також є належне поводження з тілом після смерті. Ця перспектива розкриває еволюційний та фазований характер реалізації цього права протягом життєвого циклу індивіда. У статті також підкреслено вирішальну роль держави та механізмів захисту. Автор зазначає, що завданням держави не є встановлення цієї свободи, а її ефективний захист та гарантування через систему правових та інституційних заходів. Необхідність її артикуляції в позитивному праві впливає з прагматизму та сприяє ефективному захисту. Стаття також звертає увагу на соціальний вимір релігійної свободи як елемента запобігання конфліктам та фундаментальної умови мирного співіснування в плюралістичному суспільстві. Підсумовуючи, робота пропонує цілісний, теоретико-правовий погляд на релігійну свободу, представляючи її як динамічне, складне та постійно еволюціонуюче право, захист якого вимагає постійного діалогу та гнучкого підходу з боку законодавця.

Ключові слова: релігійна свобода, права людини, свобода совісті, темпоральна сфера, правовий захист, світоглядні переконання.

Wolność religijna stanowi jedno z „praw człowieka” nie doczekało się jednolitej definicji, fundamentalnych praw człowieka (Piechowiak, 1996, s. 8) niemniej samo pojęcie „praw pewnych problemów (Piechowiak, 1997, s. 12;

Tischner, 1998, s. 30; Banaszak, 1995, s. 6). Prawa człowieka to te „przysługujące człowiekowi z tej tylko racji, że jest człowiekiem; podkreśla się przy tym, że przysługują one człowiekowi niezależnie od aktów prawa stanowionego – niezależnie od wszelkich działań ludzkich. Wśród podstawowych ich właściwości wymienia się powszechność, przyrodzoność i niezbywalność” (Piechowiak, 1999, s. 13). Z kolei „[w]olność religijną” można rozumieć w znaczeniu fizycznym (wolność działania lub zaniechania określonej czynności), moralnym (wolność czynienia dobra lub zła moralnego) i prawnym (wolność przewidziana przez normy prawne). Wolność w znaczeniu prawnym domaga się również wolności psychologicznej. Zarówno z pojęciem wolności psychologicznej, jak i prawnej wiąże się pojęcie wolności religijnej, odnoszącej się do tej sfery działalności człowieka, która złączona jest z jego przekonaniami światopoglądowymi. W nauce prawa wyznaniowego przez wolność religijną rozumie się – w sensie pozytywnym – „uprawnienie woli osoby ludzkiej, nie ograniczonej żadnym przymusem, do samookreślenia siebie w sprawach religijnych, w ramach celów religijnych i według norm prawno-religijnych”. Często pojmuje się ją także w znaczeniu negatywnym jako wolność od jakiegokolwiek przymusu ze strony innych jednostek, grup społecznych czy jakiegokolwiek władzy. Wolność religijna, jeśli pod uwagę weźmiemy przedmiot materialny, w różnych systemach prawnych jest zazwyczaj regulowana w dwóch wymiarach: indywidualnym – jako prawo człowieka i wspólnotowym – jako prawo Kościoła i innych związków wyznaniowych (Płoski, 2003, s. 89). Niniejsze rozważania odnoszą się zarówno do polskiego prawa konstytucyjnego (art. 53 Konstytucji RP, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483), jak i do międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka, w tym art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284, dalej: „EKPC”) oraz Konwencji o prawach dziecka (Dz. U. 1991 nr 120, poz. 526).

Podstawy aksjologiczne i definicje praw człowieka

Nie odmawiając wartości przywołanym słowom, w dalszym wywodzie poczynić należy uwagę terminologiczną. Pojęcie wolności religijnej rozumieć zawsze jako przydanie człowiekowi najszerzych z możliwych do wyobrażenia wolności

i swobód odnoszących się do wewnętrznych przekonań religijnych i to we wszystkich aspektach, łącznie z aspektem przejawiania (praktykowania) tych przekonań. *Ergo*, wolność religijna jest dla mnie wypadkową wolności światopoglądowej i/ lub wolności sumienia i wyznania. Przez wolność religijną rozumiem przy tym nie tylko wolność wyznawania wiary religijnej (wolność religii), ale też wolność do niewyznawania takiej wiary (wolność od religii). Użyte sformułowania o wyznawaniu lub niewyznawaniu **wiary** wymagają uszczegółowienia poprzez wskazanie, że wiarę traktowałem tak, jak prasłowiańskie znaczenie słowa „věra” – „przeświadczenie, przekonanie, że coś jest prawdą”, ale również „ufność, że coś się spełni”. Prasłowiańska „věra” – wraz ze substantywizacją nabrała także znaczenia: to, co jest prawdziwe, prawdziwe przekonania, wierzenia i przekonania przekazywane z pokolenia na pokolenie, tradycyjny ład i porządek, zaufanie, przyrzeczenie, przekonanie, że coś się spełni, że coś jest prawdą, przekonanie o istnieniu Boga, religia (NCK, b.d.). Wyraźniejsze rozróżnienie między wolnością religii jako prawem chronionym zewnątrznie a wolnością wiary jako wewnętrzną intencją podmiotu wymaga odwołania do współczesnej filozofii prawa. Przedstawiciele tej myśli ukazują wolność wiary (wewnętrzną) jako nienaruszalną podstawę godności i autonomii jednostki – źródło praw, a nie ich przedmiot (Dworkin, 2013, s. 27–52; Raz, 1986, s. 369–429). Z kolei wolność religii (zewnętrzna) jawi się jako jedno z wielu praw w systemie prawnym, które musi być proporcjonalnie równoważone z innymi dobrami społecznymi, co zabezpiecza przed państwowym paternalizmem i jednocześnie uzasadnia potrzebę regulacji publicznych praktyk (Raz, 2015, s. 89–135; Habermas, 2012, s. 130–137).

Filozoficzne i terminologiczne aspekty wolności religijnej

Śmiem twierdzić, że wyżej zaprezentowane ujęcie „wiary” jest pełniejszym w kontekście wolności religijnej, będącej swobodą religii, przekonań, subiektywnej prawdy bądź prawd, tradycji, poglądów na tematy religijne i antyreligijne, deistyczne oraz antydeistyczne. Jednocześnie jest to swoboda sposobu myślenia o eschatologii, predestynacji, utrwalonym porządku świata, czy nawet o różnorodnie pojmowanej prawdzie i pokładanej w niej ufności. Tak

opisywana wolność religijna mogłaby być w niniejszej pracy z powodzeniem „wolnością věry”, gdyby nie poszanowanie wypracowanych przez doktrynę standardów naukowej terminologii.

Jak wskazano – wolność religijna jest prawem człowieka, niemniej samo zagadnienie praw człowieka jest wielowymiarowe i złożone. Z jednej strony to materia *stricte* prawna, gdy weźmie się pod uwagę ich przedmiot, podmiot, treść i moc obowiązującą. Jednocześnie jednak jest to element kultury rozumianej najprościej jako „zespół wartości wytworzonych przez ludzi”, czy pełniej – jako: „względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswojonych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań” (Kłoskowska, 1962, s. 15), a nie tylko kultur prawnych, czyli „ogółu manifestowanych postaw i przekonań wobec prawa” (Szubert, 1983, s. 577) społeczeństw tworzących poszczególne cywilizacje. Zastanawiać się wreszcie można, czy prawa człowieka we współczesnym ich ideowym rozumieniu nie są elementem integrującym, motywem przewodnim lub tylko asumptem do uznania za istniejącą lub kreującą się cywilizację uniwersalną?

Wymiary wolności religijnej

Nie będzie przekłamaniem przyznanie, iż wolność religijna jest jedną z najbardziej skomplikowanych kwestii w całym prawie i praktyce praw człowieka. Obejmuje ona szereg powiązanych ze sobą praw i uprawnień i może być postrzegana z wielu perspektyw: jako wolność od dyskryminacji ze względu na wyznanie, wolność do nieskrępowanego praktykowania religii, wolność od życia w społeczeństwie, które uprzywilejowuje jedną religię lub religię w ogóle, oraz wolność do cieszenia się obywatelskim szacunkiem dla swojej religii. Te swobody obywatelskie wpływają na wiele aspektów życia społecznego.

Charakteryzując wolność religijną można by było poprzestać na powtórzeniu za Stephanusem P. Pretoriusem, że: „to termin pełen obietnic. Oznacza koniec dyskryminacji, supremacji religijnej, nadużyć i przemocy, które często charakteryzowały religię na przestrzeni wieków. Wyrażenie to oznacza również tolerancję religijną i szacunek dla różnic w religii. Wskazuje na nieprzerwane uczestnictwo w religii, która nie jest nakazana lub określona przez rząd lub jakąkolwiek

inną osobę lub instytucję. Jest to wolność – wolność przyznana każdemu obywatelowi świata, która umożliwia mu wybór własnej religii i postępowanie zgodnie z własną wiarą i przekonaniem. Dyskryminacja jakiegokolwiek religii jest sprzeczna z międzynarodowymi postanowieniami dotyczącymi wolności religii lub przekonań; piętnowanie i wpisywanie na czarną listę religii lub rozróżnianie pomiędzy akceptowalnymi religiami a 'sektami' lub 'kultami' jest naruszeniem standardów praw religijnych w rozumieniu większości międzynarodowych paktów” (Pretorius, 2012, s. 1).

Uzupełniając jednak powyższe wskazać należy, iż choć intencją wolności religijnej jest zagwarantowanie i ugruntowanie tolerancji religii dla osiągnięcia równowagi, równości i pokojowego współistnienia ludzi posiadających różnorakie poglądy, to problematycznym pozostaje stosowanie tego prawa we współistnieniu z innymi prawami. Ustalenia wymaga, jak prawo do wolności religijnej umiejscawiać w kontekście innych praw i to w świetle pojęcia współzależności praw człowieka (Zemelski, 2011, s. 210). Nadto, rozważać wypada to, iż skoro konkretne prawo zapewnia swobodę posiadania/nieposiadania religii, to czy uwzględnia ono niewidzialną psychologiczną, duchową transcendentną dynamikę religijności jednostki, która ulegając wewnętrznym przemianom może przyczynić się jakoś do naruszenia praw innych i praw innego rodzaju (np. religia mniejszościowa, w której członkostwo – jako wyraz wolności religijnej – oznacza rezygnację z innych praw, takich jak wolność zrzeszania się, wolność wypowiedzi i wolność przemieszczania się). Choć w zasadzie przeważają twierdzenia, że funkcja państwa nie polega na ustanawianiu czy ograniczaniu wolności religijnej, ale na tym, by ją chronić i zapewniać (Buttiglione, 2003, s. 200), a „[p]rawo stanowione (*lex*) jest czynnikiem zewnętrznym wobec faktu dysponowania przez człowieka wolnością religijną, to prawodawca może chyba wtedy podejmować władczą ingerencję, aby wolność religijną różnorako wyrazić. Ma prawo być przez prawodawcę zaakcentowaną funkcja ochrony tej wolności.

Państwo i mechanizmy ochrony wolności religijnej

Wydaje się, że koniecznym będzie tu przypomnienie, że prawo stanowione jest lub powinno być regulatorem wszelkich stosunków

społecznych, a tym samym, jednakowo ważne, co ochrona, jest w prawie stanowionym określenie źródeł praw i swobód przyrodzonych. Wszystko to czynione być powinno dla unikania konfliktów społecznych, także na tle religijnym, czy światopoglądowym. Każdorazowo równie istotnym jest stworzenie w prawie państwowym mechanizmów reglamentacji wolności religijnej w oparciu o podstawy prawne. Dopiero takie postępowanie może gwarantować najskuteczniejszą realizację funkcji ochronnej. Państwo nie poszukuje bowiem szczególnego uzasadnienia dla artykulacji w swoim systemie prawnym podstawowego prawa człowieka jakim jest wolność osobista, a jeśli nawet takie poszukiwania następują – to są zdawkowymi. Wystarczającym jest przecież poprzestanie na odwołaniu do godności ludzkiej jako praźródła wszelkich praw. Rzeczona wolność osobista jest tak, jak wolność religijna, fundamentalnym prawem człowieka, a mimo to istniejąc jako przyrodzona *per se* w prawie stanowionym zazwyczaj posiada swą wyraźną artykulację. Zakazuje się jej pozbawiania, opisuje przypadki możliwości pozbawienia, czy ograniczenia, wprost określa sposoby zadośćuczynień za jej ewentualne naruszenia. Tymczasem wolność ta jest równie „nieuchwytna” jak wolność religijna.

Nie można pominąć, że współcześnie pojęcie ochrony praw człowieka, a zatem także wolności religijnej dotyczy niemal wszystkich sfer nie tylko działalności państwa, ale także życia publicznego i prywatnego współczesnego społeczeństwa. Różnorodność poszczególnych instytucji zaangażowanych w realizację i ochronę wolności religijnej odzwierciedla dzisiejszą rzeczywistość. Działalność kościołów, organizacji związkowych, mediów i organizacji pozarządowych jest bezpośrednio związana z ochroną praw człowieka, podobnie jak działalność administracji państwowej, sądów i innych organów państwowych.

Rozważenie problemu mechanizmu ochrony wolności religijnej wymaga wyjaśnienia relacji między wszystkimi jego elementami, a w szczególności środków ochrony w systemie elementów mechanizmu ochrony naruszonych praw i wolności. Pojęcie „mechanizm” powinno być według mnie wyjaśniane jako system metod prawnych mających na celu ochronę praw człowieka. Potrzeba takiej ochrony pojawia się w przypadku popełnienia określonego czynu bezprawnego, czyli takiego, który godzi w przyjętą

normę. Prawo do ochrony jest prawem materialnym o charakterze porządkowym, które powstaje w momencie naruszenia prawa jego posiadacza. Prawo do ochrony oznacza możliwość odwołania się w koniecznych przypadkach do przymusu państwa, zatem podmiotem stosunku prawnego musi być z reguły organ państwowy, bez którego taki przymus jest niemożliwy. Odwołanie się w takich przypadkach – uwzględniając zazwyczaj przyjętą zasadę subsydiarności – jest zapewnione także przez organy statuowane prawem międzynarodowym. Mechanizmem ochrony praw podmiotowych będzie zatem każda relacja pomiędzy posiadaczem prawa człowieka (tj. jednostką) a organem państwowym, która odbywa się w proceduralnym trybie realizacji (tj. przy zastosowaniu ustalonej przez prawo procedury) stosunku prawnego, dla ochrony prawa podmiotowego. Mechanizm ochrony praw człowieka to zatem najpierw system władzy państwowej, którego funkcją jest ochrona praw człowieka, procedury tej ochrony, a także konstytucyjne prawo człowieka do ochrony, które jest realizowane przy pomocy państwa zgodnie z tą procedurą i przez organy międzynarodowe.

Jeśli chodzi o wybór konkretnego środka ochrony prawnej, to zależy on od charakteru naruszonego prawa i woli osoby, której prawa zostały naruszone. Aby dokonać właściwego wyboru, konieczne jest wyjaśnienie następujących kwestii: 1) określić istotę danego prawa podmiotowego; 2) wyjaśnić przesłanki powstania prawa do ochrony; 3) przedstawić ocenę prawną metod ochrony wolności sumienia i wolności wyznania i wybrać spośród nich te, które są adekwatne do treści naruszenia. Można twierdzić, że mechanizm ochrony wolności religijnej człowieka to system skutecznych środków prawnych służących realizacji, ochronie i obronie zarówno wolności religijnej jako całości, jak i jej składowych, które muszą być zapisane w normach prawnych konkretnego państwa.

Generalnie wyróżnia się dwa modele ujęcia praw człowieka: indywidualistyczny i uniwersalistyczny, gdzie według pierwszego: prawa człowieka są przyrodzone i wynikają z jego natury pierwotnej wobec państwa; ich źródłem jest godność jednostki mająca charakter przyrodzony, niezbywalny i nienaruszalny, zatem konstytucje i akty międzynarodowe nie ustanawiają praw człowieka, tylko stwierdzają ich istnienie, potwierdzając ich nadrzędność, określając ich

granice oraz precyzując obowiązek państwa do ich ochrony. W modelu drugim z kolei – jedynym źródłem praw jednostki jest wola państwa, które w tej kwestii nie jest niczym ograniczone (Kurowski, 2014, s. 7), to zastanawiać się można nad sensem takich kategoryzacji.

Dylematem filozoficznym wydaje się być to, czy prawne „uregulowanie”, „opisanie”, „ujęcie w przepisach” czegoś, co *per se* istnieje i współtowarzyszy każdej istocie ludzkiej, możemy nazwać „ustanowieniem” prawa podmiotowego. Jeżeli nawet rola państwa sprowadzać się ma do wyartykułowania konkretnego ideału wolności czy prawa, to z pozytywistycznego punktu widzenia ustanawiana zostaje norma prawnie wiążąca, której przestrzeganie przez organy państwa wymagane jest zasadą legalizmu, zaś przez wszystkie inne osoby niebędące organami szeroko pojmowanej administracji – przez generalnie istniejący w państwach prawa – obowiązek poszanowania prawa państwowego. Dodatkowe ustanowienie przez państwo w jakimś akcie prawnym sankcji za przekroczenie dyspozycji takich norm prawnych świadczy dopiero o chronieniu przez państwo takich „wcielonych”, „wdrożonych”, czy „uznanych” ogólnoludzkich, przyrodzonych standardów. Pragmatyzm przesądza w większości systemów prawnych, że zapewnienie wolności religijnej poprzez jej ochronę poprzedzone jest z reguły artykułacją w porządku prawnym danego państwa normy, która teoretycznie tego by nie wymagała. Powyższe czyni bowiem łatwiejszym dokonanie prawidłowej subsumpcji w procesie stosowania prawa krajowego dla objęcia ochroną fundamentalnego prawa człowieka.

Wolność religijna, której pozycja prawna jest ugruntowana w prawodawstwie międzynarodowym i krajowym, pozwala na unikanie społecznych konfliktów podobnych do tych, jakie znane są z historii. W nauce zauważono, że „[j]eśli zatem za wartości nadrzędne uznamy: miłość, pokój, zgodę społeczną, dobro wspólne, prawo do życia, wolność, godność osoby ludzkiej i prawdę, z tego wynika, że ograniczenie wolności religijnej (poprzez konkretną ingerencję władzy świeckiej) należy stosować:

- w zakazie takich religii, które dopuszczałyby się w swych działaniach psychomanipulacji;
- w zakazie takich religii, które jawnie wzywałyby do agresji, buntu, przemocy, wojny;

- w zakazie profanacji symboli religijnych, osób i miejsc kultu wspólnot wyznaniowych tworzących daną wspólnotę polityczną;

- w poszanowaniu kultury i tradycji danego narodu, który historycznie zazwyczaj związany jest z jednym konkretnym wyznaniem religijnym;

- w poszanowaniu prawa naturalnego, które nie każda osoba własnym sumieniem rozpoznaje.

Są to zasady, które słusznie przyznają władzy świeckiej możliwość ingerencji w sprawy religijne” (Kmieć, 2020, s. 184) i odnoszą się one do wszystkich adresatów prawa.

Głównym adresatem prawa człowieka do wolności religijnej jest człowiek, czyli istota posiadająca jakiś światopogląd na zagadnienie religii. Prawo do wolności religijnej jest statuowane w przeważającej liczbie aktów prawnomiędzynarodowych właśnie w postaci użycia kwantyfikatora „każdy”, gdyż przynależne jest tylko dlatego, że jest się człowiekiem. Kwantyfikator „każdy” ma oddawać sens tego, że omawiane prawo przysługuje ludziom niezależnie od miejsca pobytu, zamieszkania, przynależności państwowej. Siłą rzeczy bowiem uzależnianie wolności religijnej od jakiegokolwiek łącznika z konkretnym państwem byłoby nie do pogodzenia z dzisiejszym pojmowaniem jej jako prawa człowieka, a nie obywatela. Zakres podmiotowy wolności religijnej jest więc maksymalnie szeroki.

Wymiar temporalny

Podmiotem uprawnionym prawa człowieka do wolności religijnej jest jednostka, dysponująca światopoglądem na temat religii, który porównać należy z kategorią jej dobra prawnego. Podmiotami zobowiązanymi względem wszystkich podmiotów uprawnionych będą przede wszystkim organy państwowe, a w dalszej kolejności – podmioty wszystkie inne, niezależne od państwa działającego przez swoje organy (tj. zarówno osoby fizyczne, jak i „niepaństwowe” osoby prawne). Według Pawła Sarneckiego „wolnościowy charakter tego prawa sprawia, iż prawo obowiązujące ma przede wszystkim określić granice swobodnego zachowania jednostki i stworzyć gwarancje, dzięki którym granice te nie będą naruszane przez organy państwa i inne podmioty prawa” (Sarnecki, 2004, s. 83).

O ile wyznaczenie zakresu podmiotowego wolności religijnej nie sprawia problemu, to zakres temporalny może już pewne trudności sprawiać. W nauce wskazano, że oczywistym będzie, że w pełni z wolności religijnej korzystać

może osoba z pełną zdolnością do czynności prawnych. Doktryna ujawnia swoje rozbieżności, gdy chodzi o przyznanie tego prawa osobom małoletnim. Większościowy pogląd opiera się na stanowisku, że uprawnienia do decydowania o korzystaniu z prawa do wolności religijnej przez małoletnie dzieci przeniesione są na rodziców lub opiekunów prawnych (Pietrzak, 2003, s. 32). Analiza temporalnego wymiaru wolności religijnej, przeprowadzona na gruncie prawa międzynarodowego – w szczególności Konwencji o prawach dziecka oraz art. 9 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC) – wyraźnie wskazuje na rozróżnienie między posiadaniem podmiotowości prawnej (przysługującej dziecku z mocy samego faktu bycia człowiekiem) a faktycznym wykonywaniem prawa, które w przypadku małoletnich jest uzależnione od zdolności do samodzielnego rozeznania i w dużej mierze powierzone rodzicom lub opiekunom (zob. Komitet Praw Dziecka, 2013, pkt. 43; Folgerø i inni p. Norwegii, 2007, pkt 84). To właśnie ta konstrukcja prawna, przenosząca wykonanie prawa na przedstawicieli ustawowych, staje się punktem wyjścia dla dalszych, głębszych dylematów, gdy weźmie się pod uwagę przekonania religijne dotyczące momentu zaistnienia podmiotu praw.

Wiązanie tego specyficznego uprawnienia jednostki ze zdolnością do czynności prawnej nie rozwiewa wszystkich moich dylematów. Uważam, że istotniejszą jest zdolność prawna, która przysługuje od momentu narodzin aż do momentu śmierci człowieka, choć i tu nie są usunięte wszystkie wątpliwości. Zauważmy, że wolność religijna ze wszystkimi jej składowymi, jak i prawo do jej prawnej ochrony – osobistej lub z pomocą skonkretyzowanych żądań kierowanych do państwa, zasadniczo przysługuje człowiekowi w momencie i z racji faktu urodzenia się. Końcem korzystania z wolności religijnej może być co do zasady chwila śmierci. Czy jednak nie są w istocie problematyczne takie stwierdzenia przez pryzmat konkretnej wiary, która dopiero ma się przejawiać w czasookresie pomiędzy narodzinami a śmiercią?

Jeżeli bowiem wiara determinuje u rodzica lub opiekuna pogląd, o tym, że istota ludzka istnieje nie od urodzenia, a od chwili poczęcia, to już wymienione „przeniesione” na rodzica lub opiekuna prawnego uprawnienie do korzystania z wolności religijnej jest w określony sposób

realizowane. Przyjąć należy, iż jeżeli rodzic ma uprawnienie do czasowego decydowania o korzystaniu z prawa do wolności religijnej przez dziecko, to jest podwójnym dysponentem wolności religijnej, tj. swojej i dziecka poczętego. Taki rodzic swoimi działaniami w okresie „do urodzenia” sankcjonuje wykonywanie wolności religijnej przez dziecko poczęte, ale jeszcze nie narodzone. Innymi słowy, wiara, która determinuje wolności religijną rodzica *per se* przekłada się na przyjęcie w ramach tejże wolności, iż nienarodzony człowiek ma godność i wszystkie jej atrybuty od chwili poczęcia. Wszelkie decyzje rodzica powiązane z jego sferą wolności religijnej narzucane są dziecku poczętemu, które w ten sposób „ma realizowaną” swoją wolność, ale też inne – być może istotniejsze prawa, jak przede wszystkim prawo do życia.

W dużym uproszczeniu – uważam, że wolność religijna istnieje nie tylko od urodzenia, ale w zależności od sposobu korzystania przez samego rodzica ze swojego uprawnienia – także od chwili poczęcia. Celowo w takim kazusie posługuję się liczbą pojedynczą rzeczownika rodzic, gdyż zagadnienie, które staram się ująć, przekłada się wg mnie – i to z oczywistego względu fizycznego „związania” – wyłącznie na matkę. Uważam, że o ile stan faktyczny nie zostanie ubogacony okolicznościami wyjątkowymi (brak świadomości brzemienną matki) – rola ojca ograniczona jest w okresie do urodzenia do minimum.

Wolność religijna w ujęciu indywidualistycznym to zatem uprawnienie niestałe i ewoluujące wraz z powstawaniem odrębnej świadomości jednostki ludzkiej, a w przypadku realizacji jej jako tymczasowy dysponent (rodzic) – tworzące układ, gdzie wolność religijna jednej osoby decyduje o tym, czy realizowane są te uprawnienia u innej jednostki. Wykonywanie/korzystanie z wolności religijnej podlega istotnym zmianom w cyklu życia indywiduum. Widzę tu etapy: ewentualny i obligatoryjny. Ewentualnym etapem jest ten, gdzie wolność religijna rodzica przejawiająca się uznawaniem w ramach doktryny religijnej, iż o człowieku mowa jest już od poczęcia – nakazuje mu zastępcze wykonywanie wolności religijnej dziecka do momentu jego urodzenia. Obligatoryjnym etapem realizacji wolności religijnej człowieka jest ten, kiedy zastępczo wykonuje się ją od urodzenia do momentu uzyskania przez dziecko własnej świadomości i poglądu na temat wiary. Etapem również nieuniknionym jest okres samodzielności

korzystania przez jednostkę ze swej własnej, przyrodzonej wolności religijnej.

Uprzedzając zarzuty o ideologizowanie zagadnienia wyjaśniam, że najbardziej kontrowersyjne z wymienionych stadiów, czyli to „ewentualne” jest jednak prawnie relewantne w szeregu porządków prawnych, szczególnie w sytuacjach skrajnych. Za takie uważam przykładowo sytuację, kiedy wiarą determinowane uznanie płodu ludzkiego za odrębną osobę z przysługującą jej, ale zastępczo wykonywaną przez rodziców wolnością religijną *de facto* kładzie kres kolejnym etapom opisanej ewolucji. Następuje to np. przy odmowie transfuzji krwi warunkowanych realizacją wolności religijnej rodzica w ramach jego konfesji, zaś brak takiego zabiegu medycznego prowadzi do obumarcia płodu.

Jak wskazano – kresem wolności religijnej jest śmierć człowieka. Problematycznym wydaje się jednak i to stwierdzenie, skoro określoną wiarą determinowane postępowanie z ciałem wierzącego człowieka po śmierci jest niejako emanacją wolności religijnej, z której za życia korzystał. Wskazane „postępowanie z ciałem” jest również wyrazem wiary, niejednokrotnie rytuałem przejścia, bez którego wiara realizowana za życia w ramach fundamentalnego prawa człowieka do wolności religijnej się nie dopełni. Można oczywiście wskazywać, że opisane wątpliwości mają nie *stricte* prawny charakter. Niemniej jednak w kategoriach prawnych ujmować można i niejednokrotnie należy np. ostatnią wolę zmarłego, zaś ta może dotyczyć pochówku. W polskim porządku prawnym stale istnieje zapis o „sprawieniu pogrzebu zgodnie z miejscowym zwyczajem” (art. 908 polskiego kodeksu cywilnego, Dz. U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.). Mam wątpliwość, czy sprawienie pogrzebu w obrządku religijnym dla osoby zmarłej, ale za życia wierzącej, nie jest jeszcze „pośmiertną realizacją” pewnego aspektu jej wolności religijnej. Z oczywistych względów osoba zmarła nie może dochodzić ochrony swojej wolności, gdyż nie posiada już zdolności prawnej. Optowałbym jednak za uznaniem faktycznego przeniesienia realizacji wolności religijnej osoby zmarłej na osoby, które mogą lub muszą „postępować z ciałem”. W przypadku najbliższej rodziny, jak to zwyczajowo ma miejsce we wszystkich kręgach kulturowych, respektowanie woli zmarłego, czy podążanie za zwyczajem miejscowym powoduje *de facto* tymczasowe

wstąpienie w wolność religijną zmarłego dla postąpienia z jego ciałem wedle religijnego rytu.

Biorąc pod uwagę, że wolność religijna może być realizowana zbiorowo, a ustawodawstwa krajowe mogą przewidywać kontrolę tworzenia i funkcjonowania organizacji religijnych, trzeba i tak uznać, że samo istnienie zorganizowanej grupy wyznaniowej nadaje jej legitymację do występowania jako podmiot wolności religijnej. W świetle zaprezentowanych rozważań o pojmowaniu wolności religijnej przyjąć trzeba, że w przypadku zbiorowości religijnych przynajmniej częściowa realizacja wolności religijnej nie jest uzależniona od formalnego uznania przez państwo. Tym samym, nie jest tak, że wolność religijna generalnie przysługuje od momentu utworzenia/rejestracji związku wyznaniowego, do chwili jego prawnego rozwiązania, czy np. delegalizacji. Prawne uregulowanie statusu związku religijnego niewątpliwie umacnia jego pozycję przy realizacji gwarantowanej prawnie wolności religijnej, niejako „otwiera szerokie perspektywy”. Zorganizowanie się jednostek w grupę o charakterze religijnym – nawet bez sformalizowania jej statusu, każdorazowo można uważać za zbiorową realizację wolności religijnych partykularnych.

Zakres przedmiotowy wolności religijnej jest bardzo szeroki, zwłaszcza jeśli uwzględnimy, iż jest ona częścią wolności sumienia i wyznania, która „nie oznacza jedynie prawa do reprezentowania określonego światopoglądu, ale przede wszystkim prawo do postępowania zgodnie z własnym sumieniem, do wolności od przymusu postępowania wbrew własnemu sumieniu” (Trybunał Konstytucyjny, 1991, pkt 8).

Przedmiotem wolności religijnej jest niewątpliwie wolność od bezprawnych zamachów na prawo jednostki do wiary w coś transcendentnego. Przedmiot prawa do takiej wiary i jej uzewnętrzniania wyznaczony jest zasadniczo przez normy „praw sakralnych”, czy ogólniej zasady danej wiary nieutożsamiane z prawem stanowionym, ale które nie mogą być z nim sprzeczne.

Adekwatnym będzie powołanie się na Rafała Paprzyckiego, który za Nikolausem Blumem powtarza, że: „określając zakres przedmiotowy wolności sumienia i wyznania, trzeba ustalić, co jest bezpośrednim przejawem realizacji przekonań. Nie każde bowiem zachowanie tak

motywowane zasługuje na ochronę w świetle przepisów regulujących tę wolność. Religie mogą być inspiracją do różnych działań, albo być jednak z nimi tylko luźno związane. Mogą one nie wynikać bezpośrednio z dogmatów wiary, ale być np. dobroczynną lub komercyjną działalnością wspólnoty, która w ten sposób może chcieć osiągnąć, odpowiednio, ogólnoludzki dobroczynny efekt lub działać z chęci zysku. Różne zakony w różnych religiach oferują np. swoje produkty spożywcze lub medyczne, jednak działalność taka nie jest realizacją potrzeb religijnych, bożego nakazu lub innych dogmatów, ale tylko kontynuacją tradycji, związanych z takimi zgromadzeniami niejednokrotnie od wieków. Nie ma więc uzasadnienia dla obejmowania takiej działalności szczególną ochroną, zarezerwowaną dla wolności sumienia i wyznania. Inaczej, rozmaite zachowania, mające choćby bardzo luźny związek z religią, mogłyby być przedstawiane jako przejawy religijności i przez to zyskać większą ochronę. Nakazy sumienia są odczuwalne jako bezwarunkowa powinność i w ten sposób odróżniają się od zwykłych poglądów na temat słusznego lub proponowanego zachowania” (Paprzycki, 2015, s. 155–156).

Tym samym, zakres przedmiotowy wolności religijnej odnosi się do obszaru, w jakim jednostki mają prawo wyznawać, praktykować i manifestować swoją religię lub przekonania światopoglądowe bez nieuzasadnionej ingerencji ze strony państwa, społeczeństwa lub innych jednostek, przy czym zakres ten może się różnić w zależności od kultury, prawa danego kraju, a także aktualnego kontekstu społecznego.

Wolność religijna, rozumiana jako prawo przyrodzone, powszechne i niezbywalne, stanowi fundament współczesnego systemu ochrony praw człowieka. Jej specyfika wynika z wielowymiarowości – obejmuje nie tylko sferę indywidualnych przekonań, ale także ich zbiorową ekspresję, praktykę i ochronę przed przymusem. Jak wykazano, wolność religijna wymaga ciągłego balansowania między ochroną autonomii jednostki a koniecznością poszanowania innych praw i dóbr chronionych, takich jak bezpieczeństwo, zdrowie czy porządek publiczny. Kluczowe znaczenie ma tu rola państwa, które – mimo że nie ustanawia tej wolności – jest zobowiązane do jej efektywnej ochrony poprzez mechanizmy prawne i instytucjonalne.

Podsumowanie i wnioski

Analiza zakresu temporalnego i podmiotowego ukazuje złożoność realizacji tego prawa w kontekście życia jednostki – od poczęcia (w świetle określonych przekonań religijnych) aż po postępowanie z ciałem po śmierci. Wskazuje to na konieczność elastycznego, ale i precyzyjnego podejścia prawodawcy, uwzględniającego zarówno wymiar indywidualny, jak i wspólnotowy wolności religijnej.

Wolność religijna pozostaje prawem dynamicznym, ewoluującym wraz ze zmianami społecznymi, kulturowymi i prawnymi. Jej skuteczna ochrona wymaga nie tylko formalnych gwarancji konstytucyjnych i międzynarodowych, ale także pogłębionego dialogu między różnymi systemami wartości, w poszanowaniu godności każdej osoby. W dobie rosnącej różnorodności światopoglądowej i religijnej, wolność ta stanowi nie tylko prawo jednostki, ale także warunek pokojowego współistnienia w pluralistycznym społeczeństwie.

Podsumowując, wolność religijna stanowi nie tylko fundamentalne, przyrodzone i niezbywalne prawo człowieka, ale także złożony i wielowymiarowy konstrukt prawno-filozoficzny. Jej istota wykracza poza klasyczny podział na wolność wyznania i wolność od religii, obejmując sferę przekonań światopoglądowych, tradycji oraz indywidualnej i zbiorowej tożsamości. Jak wykazano, skuteczna realizacja tej wolności wymaga ciągłego balansowania między autonomią jednostki a koniecznością poszanowania innych praw oraz dóbr chronionych, takich jak bezpieczeństwo, zdrowie publiczne czy porządek prawny. Funkcję swoistego kompasu w tym procesie wyznaczają orzeczenia sądów międzynarodowych. Fundamentalne znaczenie ma tutaj wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Kokkinakis przeciwko Grecji (1993), który po raz pierwszy uznał wolność myśli, sumienia i religii za „jedną z podstaw demokratycznego społeczeństwa” w rozumieniu Konwencji, jednocześnie akceptując możliwość jej ograniczeń w imię ochrony praw innych osób i porządku publicznego, tym samym ustanawiając ramy dla wspomnianego niezbędnego balansu (Kokkinakis p. Grecji, 1993, pkt 31, 33).

W kontekście temporalnym i podmiotowym wolność religijna ujawnia swoją dynamiczną

naturę – towarzyszy człowiekowi od poczęcia (w świetle określonych przekonań) aż po godne traktowanie ciała po śmierci, co wymaga od prawodawcy elastyczności i precyzji. Rola państwa sprowadza się nie do jej ustanawiania, lecz do skutecznej ochrony poprzez mechanizmy prawne i instytucjonalne, z poszanowaniem zasady subsydiarności i w dialogu z różnymi systemami wartości.

Ostatecznie, w dobie rosnącej różnorodności światopoglądowej i kulturowej, wolność religijna okazuje się nie tylko gwarancją indywidualnej godności, ale także warunkiem pokojowego współistnienia w społeczeństwie pluralistycznym. Jej ochrona, oparta na uniwersalnych standardach praw człowieka, stanowi kluczowy element zapobiegania konfliktom oraz budowania ładu społecznego opartego na wzajemnym szacunku i tolerancji.

Literatura:

- Banaszak, B. (1995). *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Buttiglione, R. (2003). Religia i wolność religijna w debacie na temat Konstytucji Unii Europejskiej. W J. Krukowski & O. Theisen (red.), *Kultura i prawo. Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej* (s. 195–210). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Dworkin, R. (2013). *Religion without God*. Harvard University Press.
- Europejski Trybunał Praw Człowieka. (1993). *Wyrok w sprawie Kokkinakis przeciwko Grecji* (skarga nr 14307/88 z dnia 25 maja 1993 r.).
- Europejski Trybunał Praw Człowieka. (2007). *Wyrok w sprawie Folgerø i inni przeciwko Norwegii* (skarga nr 15472/02 z dnia 29 czerwca 2007 r.).
- Habermas, J. (2012). *Między naturalizmem a religią. Rozprawy filozoficzne* (M. Łukasiewicz, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kłoskowska, A. (1962). Rozumienie kultury w antropologii kulturalnej i socjologii. *Przeгляд Socjologiczny*, 16(2), 7–30.
- Kmieć, M. (2020). Niezmiennosc nauczania Kościoła Katolickiego o wolności religijnej. *Chrześcijaństwo, świat, polityka. Zeszyty społecznej myśli kościoła*, 24, 175–190.
- Komitet Praw Dziecka ONZ. (2013). *Komentarz ogólny nr 14 (2013) do art. 3 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka: Prawo dziecka do przedkładania jego najlepszego interesu jako względu pierwszorzędnego* (CRC/C/GC/14). Pobrano z https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483 ze zm.
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* (1950). Dz.U. 1993 nr 61, poz. 284 ze zm.
- Konwencja o prawach dziecka* (1989). Dz.U. 1991 nr 120, poz. 526 ze zm.
- Kurowski, K. (2014). *Wolności i prawa człowieka i obywatela z perspektywy osób z niepełnosprawnościami*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- NCK. (b.d.). *WIARA*. Narodowe Centrum Kultury. Pobrane z <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/WIARA>
- Paprzycki, R. (2015). *Prawna ochrona wolności sumienia i wyznania*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Piechowiak, M. (1996). Wolność religijna – aspekty filozoficzno-prawne. **Toruński rocznik praw człowieka i pokoju 1994-1995**, 7–24.
- Piechowiak, M. (1997). Pojęcie praw człowieka. W L. Wiśniewski (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona* (s. 11–34). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Piechowiak, M. (1999). *Filozofia praw człowieka: Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pietrzak, M. (2003). *Prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Płoski, T. (2003). Prawo do wolności sumienia i religii w Polsce. **Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny*, 46*(3-4), 85–102.
- Pretorius, S. P. (2012). Framework of communication needed to protect against human rights violations of individuals who exercise their right to religious freedom in minority religions. *Verbum et Ecclesia*, 33(1), 1–7. <https://doi.org/10.4102/ve.v33i1.691>
- Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*. Clarendon Press. Raz, J. (2015). *Etyka w sferze publicznej* (M. Tendera, T. Żuradzki, tłum.). ZNAK.
- Sarnecki, P. (red.). (2004). *Prawo konstytucyjne RP*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Szubert, W. (1983). Uwagi o kulturze prawnej. W A. Kłoskowska (red.), *Naród Kultura Osobowość* (s. 575–586). Wrocław: Ossolineum.

Tischner, J. (1998). Prawa człowieka z katolickiej perspektywy. W *Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów* (zeszyt 1, s. 29–40). Warszawa: Helsińska Fundacja Praw Człowieka.

Trybunał Konstytucyjny. (1991). Wyrok z dnia 15 stycznia 1991 r., sygn. U 8/90. *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, 1991(1), poz. 8.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny. Dz.U. z 2025 r. poz. 1071, 1172, 1508.

Zemelski, P. (2011). Wybrane zagadnienia z aksjologii praw człowieka – wskazania propedeutyczne dla nauczycieli. W S. L. Stadniczenko (red.), *Propedeutyka praw człowieka c.d. Człowiek a jego prawa i obowiązki* (s. 205–220). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

References:

Banaszak, B. (1995). *Prawa jednostki i systemy ich ochrony* [Individual rights and systems of their protection]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. [in Polish]

Buttiglione, R. (2003). Religia i wolność religijna w debacie na temat Konstytucji Unii Europejskiej [Religion and religious freedom in the debate on the Constitution of the European Union]. In J. Krukowski & O. Theisen (Eds.), *Kultura i prawo. Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej* [Culture and law. Religion and religious freedom in the European Union] (pp. 195–210). Lublin: Wydawnictwo KUL. [in Polish]

Dworkin, R. (2013). *Religion without God*. Harvard University Press.

European Court of Human Rights. (1993). *Judgment in the case of Kokkinakis v. Greece* (application no. 14307/88 of 25 May 1993).

European Court of Human Rights. (2007). *Judgment in the case of Folgerø and Others v. Norway* (application no. 15472/02 of 29 June 2007).

Habermas, J. (2012). *Między naturalizmem a religią. Rozprawy filozoficzne* [Between naturalism and religion: Philosophical essays] (M. Łukasiewicz, Trans.). Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish]

Kłoskowska, A. (1962). Rozumienie kultury w antropologii kulturalnej i socjologii [Understanding culture in cultural anthropology and sociology]. *Przegląd Socjologiczny*, *16*(2), 7–30. [in Polish]

Kmieć, M. (2020). Niezmiennosc nauczania Kościoła Katolickiego o wolności religijnej [The consistency of the Catholic Church's teaching on religious freedom]. *Chrześcijaństwo, świat, polityka. Zeszyty społecznej myśli kościoła*, *24*, 175–190. [in Polish]

UN Committee on the Rights of the Child (CRC). (2013). *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)* (CRC/C/GC/14). Retrieved from https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [The Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997]. Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483 ze zm. [in Polish]

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (1950). Dz.U. 1993 nr 61, poz. 284 ze zm. [in Polish]

Konwencja o prawach dziecka [The Convention on the Rights of the Child] (1989). Dz.U. 1991 nr 120, poz. 526 ze zm. [in Polish]

Kurowski, K. (2014). *Wolności i prawa człowieka i obywatela z perspektywy osób z niepełnosprawnościami* [Freedoms and human and civil rights from the perspective of persons with disabilities]. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich. [in Polish]

NCK. (n.d.). *WIARA* [FAITH]. Narodowe Centrum Kultury. Retrieved from <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/WIARA> [in Polish]

Paprzycki, R. (2015). *Prawna ochrona wolności sumienia i wyznania* [Legal protection of freedom of conscience and religion]. Warszawa: Wolters Kluwer. [in Polish]

Piechowiak, M. (1996). Wolność religijna – aspekty filozoficzno-prawne [Religious freedom – philosophical and legal aspects]. **Toruński rocznik praw człowieka i pokoju 1994-1995**, 7–24. [in Polish]

Piechowiak, M. (1997). Pojęcie praw człowieka [The concept of human rights]. In L. Wiśniewski (Ed.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona* [Basic individual rights and their judicial protection] (pp. 11–34). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. [in Polish]

Piechowiak, M. (1999). *Filozofia praw człowieka: Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony* [Philosophy of human rights: Human rights in the light of their international protection]. Lublin: Wydawnictwo KUL. [in Polish]

Pietrzak, M. (2003). *Prawo wyznaniowe* [Religious law]. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis. [in Polish]

Płoski, T. (2003). Prawo do wolności sumienia i religii w Polsce [The right to freedom of conscience and religion in Poland]. *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny*, *46*(3-4), 85–102. [in Polish]

Pretorius, S. P. (2012). Framework of communication needed to protect against human rights violations of individuals who exercise their right to religious freedom in minority religions. *Verbum et Ecclesia*, *33*(1), 1–7. <https://doi.org/10.4102/ve.v33i1.691>

Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*. Clarendon Press.

Raz, J. (2015). *Etyka w sferze publicznej* [Ethics in the Public Domain] (M. Tendera, T. Żuradzki, Trans.). ZNAK. [in Polish]

Sarnecki, P. (Ed.). (2004). *Prawo konstytucyjne RP* [Constitutional law of the Republic of Poland]. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis. [in Polish]

Szubert, W. (1983). Uwagi o kulturze prawnej [Remarks on legal culture]. In A. Kłoskowska (Ed.), *Naród Kultura Osobowość* [Nation Culture Personality] (pp. 575–586). Wrocław: Ossolineum. [in Polish]

Tischner, J. (1998). Prawa człowieka z katolickiej perspektywy [Human rights from a Catholic perspective]. In *Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów* [Helsinki Foundation for Human Rights, School of Human Rights. Lecture texts] (Vol. 1, pp. 29–40). Warszawa: Helsińska Fundacja Praw Człowieka. [in Polish]

Trybunał Konstytucyjny. (1991). Wyrok z dnia 15 stycznia 1991 r., sygn. U 8/90 [Judgment of 15 January 1991, case no. U 8/90]. *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, 1991(1), poz. 8. [in Polish]

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny [Civil Code Act of 23 April 1964]. Dz.U. z 2025 r. poz. 1071, 1172, 1508. [in Polish]

Zemelski, P. (2011). Wybrane zagadnienia z aksjologii praw człowieka – wskazania propedeutyczne dla nauczycieli [Selected issues in the axiology of human rights – propaedeutic guidelines for teachers]. In S. L. Stadniczenko (Ed.), *Propedeutyka praw człowieka c.d. Człowiek a jego prawa i obowiązki* [Propaedeutics of human rights cont. Man and his rights and obligations] (pp. 205–220). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego. [in Polish]

Дата першого надходження статті до видання: 01.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026